

Démonokkal csatázva

UTASSY JÓZSEF ÖSSZEGYÜJTÖTT VERSEI

Ha egy lelkes irodalombarát azt a célt tűzné maga elé, hogy utánané, milyen esélyei voltak s vannak a szocialista társadalomban a közösségi művészetnek, bizonyára meglepődve tapasztalná, az írószövetség tegnapi és mai vezető tisztségviselői hányszor hallatták szavukat ez ügyben. Az irodalmi ügyek nyílt, egyenes, megalkuvásra képtelen képviselőjének tetszhetne, hogy előbb 1983 januárjában, az Országos Agitációs, Propaganda- és Művelődéspolitikai tanácskozáson, majd 1984 végén a debreceni irodalmi napokon is milyen élesen vetődött fel a közösségi irodalom gondja. A tanácskozásra készült, ám ott el nem hangzott, de a *Kritikában* korábban megjelent hozzászólás szerint „gyötrelmes paradoxon, hogy az elkötelezett realizmussal többször kerül konfliktushelyzetbe a politika, mint az el nem kötelezett művészekkel és művekkkel... Az a hamis, már-már komikus látszatszituáció alakulhat ki, mint-ha az el nem kötelezettséggel jobban összeférne a szocialista politika, mivel az ilyen irodalmi irányzatok nem sok bosszúságot okoznak neki.” Hogy mi alakult igazából ki, gyötrelmes konfliktushelyzet, vagy komikus látszatszituáció? — a válaszadáshoz az irodalmi napok felszólalója segít, amikor nem csak a látszatot és a valót, hanem az elméletet és a gyakorlatot is merészen ketté választja: „... az irodalompolitikai *gyakorlat* realizmusundora, az Illyés, Németh László, Veres Péter képviselte folyamatosság elnyírására való törekvés, az irodalom jelentős részének, a közéleti felelősséget és a sorsproblémákat felvállalóknak az elszigetelése két-három évtized után meghozza a maga »gyümölcsét«. Korszakok irodalmát csonkította meg ez a gyakorlat.”

Két-három évtizede tartana-erősödne a „realizmusundor”? Azóta volna folyamatos — a folyamatosság elnyírására való törekvés? Mi volt akkor korábban? Ha a képzeletbeli irodalomrajongónak lenne türelme dokumentumokat kutatni, fontos írásra lehetne: szinte napra harminc évvel korábban keletkezettre. 1954 november végén egy írószövetségi felszólalásban szerepelt: „Lehetetlen gyakorlat, hogy a legnehezebb feladatokkal birkózók elé állítsa a legszigorúbb mércéket az irodalompolitika”, „a nép ügyével foglalkozó irodalom van a nehezebb helyzetben, mert az hátha téved — s ebből baj lesz —”, a semmivel nem foglalkozó irodalom, a „magát mindentől elvonatkoztató vonal” viszont „hihetetlenül könnyű helyzetben van”.

Nehéz lehet, persze, elképzelni, milyen az a magát mindentől elvonatkoztató vonal, hogyan mérhető az irodalom tévedése, kik csinálják a bajt — itt viszont egy friss kötet segít, régi, csaknem negyven esztendővel ezelőtt született s azóta első ízben most publikált írásaival. Az író-kritikus büszkén jelenti ki pártfogolt nemzedékéről, hogy az „nem adja alább az egyetemesnél”; kérdésbe foglalva állítja: „*van-e igazabb realizmus, közösségi érzés, mint az övéké, akik — szűkebb hazájuk rendezését rábízván a politikusokra — az emberiség nagy gondjai között teremtenek rendet*”.

Úgy fest tehát, korán megvolt a mai gyakorlat elmélete: aki egyetemes ohajt lenni, az emberiség nagy gondjai között rendet teremteni, az hagyja

másra az áldozatot, hazája gondjait. Ez az egyetemesség támaszkodhat most már a politikusokra, hiszen mélyen meghajol előttük, tiszteleg nekik: illetékeseknek a szűkebb haza dolgaiban csak őket nyilvánítja ki.

Mára úgy látszik: parcelláz ez a buzgalom. Fölösztja a költészet földjét. És választ is — mint nem is oly rég: témaválaszt. S ha tegnap akár alkalmi versek, dalok, darabok és plakátok kellettek, hogy világgá kiáltsák „küzdelmünket a munkával”, harcait az országépítésnek, akkor ma a „kaotikus, bizonytalan félelem- és szorongásérzet” megverselése az előírt téma. Nem a gépek, kohók, gyárak hangja dübörög a versekben — a „belső emberben szemerkélő keserű ködfelhők” csapnak zajt, a „kaotikus belső ország” hangjai. A létezés tragikumát megverselni? Igen! A nemzetét? Ugyan... A méltatlanságtudatot? Persze! A magyarságtudatot? Azzal a „személyes, lírai én” csak fedezi magát. A semmi rettenete, a kapcsolathány, az elidegenedettségek? Ezek jellegzetes élmények! Ám a nemzet sorskérdései vagy a kontinuitásként fölfogott történelemé? Aki elfogadja „fix pontként, amit ez az ország s ez a kultúra” kínál, az „identitását föláldozza a nemzet oltárán”, az alkotói „autonómiájának terhét feloldozza a szolgálat ethoszában” — s mindezt a „szabadságért cserébe” — olvasható egy újabb cikkben. Ami csak egyféleképpen értelmezhető: aki „hasznos akarát” óhajt lenni, aki szolgálni kíván, az csakis a szabadsága árán teheti ezt. A közösségi költő csak rabláncon énekelhet: ennek az országnak s ennek a kultúrának a foglyaként. S az a nagy költő, aki átlépi a „nemzetek, rétegek, vidékek határait”. S kiiktatandó, de legalábbis megmosolygandó, ha valaki a „mégis-morál” jegyében, mondjuk Vörösmarty, Ady, József Attila szellemében „oldja fel” helyzete gondjait.

Eljuthatunk oda, hogy kacagtató lesz a mondás: „Itt élned, halnod kell!” S azt kell helyette írni, az lesz a modern, mert nem szennyezi be sem a politika, sem a nemzeti, sem a nemzetközi vagy szociális helyzet, hogy: „élned, halnod kell”. Ez az igazi létbe vetettség, ez az emberiség igazi nagy gondja.

Az irodalom barátja idáig érve megrökönyödhet: vajon nem túl magasból tekintett-e le az irodalom s irodalompolitika terepére? S hogy konkrétabb legyen, választhat egy költőt, akiről úgy olvashatta, megszenvedte a közösségi költészet múltját s jövődjét. Kezdheti cédulázni Utassy József lírájának fogaadtatását.

Előbb a Kilencek antológiájának sorsa ad okot a tűnődésre: vajh miért kallódott az *Elérhetetlen föld* három évig a könyvkiadás útvesztőiben? Egy korabeli vélemény szerint „ha az lett volna a cél, hogy elvaduljanak, módoszeresebben akkor sem lehetett volna ezt a vaditást művelni, mint antológiájuk kezelésével tették”. Nemcsak vadítás volt — édesgetés is! — nyugtázható örömmel az egyik rangos napilap cikke. Benne felebaráti a feddés, személy szerint Utassynak címezve: ne hallgasson oly hosszú ideig, adjon hírt magáról gyakrabban — ha a *Tüzem, lobogóm!*-mal, első kötetével 1969-ben jelentkezett, miért „csak most, majd évtizednyi idő múltán” állt elő az „újjal”. Hiszen olyan erő van benne, „ami áttörve a szorongás és tétova önkeresés ketős burkán, egyszer még nagyon magasra emelheti”!

Ekkora elismerés, ilyen dicséret után felmerülhet a virtuális irodalombarátságban, hogy vajon jól választotta-e ki alanyát. Tépelődéseben egy újabb műbírálat akaszthatja meg. Ez is magasán szárnyal ugyan, olyanokat állít Utassy

Józsefről, hogy „amit megírt, az már végleges”, és „majdan biztos”-nak mondja, hogy „nemzedékéből a nagy költészetre neki van a legtöbb esélye” — a tisztelgő sorok után azonban ott a bíráló is. A körülmények bírálata. „Ün-nepi esemény”-nek nevezi a második kötet, a *Csillagok árvája* 1977-es kiadását, de hozzát teszi, a vékonyka kötet „1972-től várta készen a megjelenést”.

E tény tudatában az mondható: Utassy az új verseivel azért csak majd évtizednyi idő múltán állt elő, mert korábban — elállták az útját. S ki tudja, ugyanazért-e, amiért Kiss Benedek, Kovács István, Mezey Katalin, Rózsa Endre, Utassy és a többi társ verseit, az Elérhetetlen földet is elmarasztalták? „Elvont ellenzékiesség, radikalizmus, modern változatú népiesség”, „magyar sors” és „gondolati centrumot nélkülöző negativitás”. Mindenesetre: kálváriajárás egyfelől, „elvadítás”, a nyilvánosság késleltetése, szűk körbe tömörítése — másfelől viszont „közösségbe vont sok ezer” olvasó, versmondó és hallgató. Egyfelől: versek a kiadás útvesztőiben. Másfelől: „versek a farmerzsebben”. Mert a kor-, illetve nemzedéktársi beszámolókból cédulázható, hogy az induló Utassy költeményeinek óriási sikerük volt. Fiatalok, diákok másolták, kéziratban terjesztették őket. A könyvesboltokból hamar elkapkodott első kötet — ebben a „kapkodásban” osztozott aztán a többi is!, mutatva, a kiadói példányszám-megállapításokkal azóta is gond van —, a Tüzem, lobogóm! versei „egy nemzedék zsebében rongyosodtak, mint a néhai diákokéban Petőfi kötetei, ezek a »rongyos vitézek«”.

A közönség tehát szeret valamit s valakit, amitől a politika tartózkodik, s vannak kritikusok, akik az előbbire, s akadnak, akik az utóbbira vetik vigyázó szemüket. E véleményalkotás könnyűségéből, az egyszerűsítés nyugal-mából a képzelt irodalombarátot a legnagyobb napilap vitacikke zökkentheti ki. A jönevű publicista a „közönségi költészet jogait” perli itt vissza attól az elfogultságtól, amelyik Utassy művészetét a „szilárd költészet és a vizenyős dilettantizmus” között vélte evickélni. Ekkora példányszámú újságban vitázni, s állni ki egy költő mellett — aligha lehet a politika egyetértése nélkül.

Mindezek ismeretében immár semmi sem látszik bizonyosnak. Legfeljebb ennyi: a legelején kicédulázott irodalompolitikai gyakorlat úgy van ezzel az „egyen és közösség, hagyomány és modernség, a nemzeti és az egyetemes dialektikáját” kibontó költészettel, hogy — szereti is, meg nem is, fél is tőle, meg nem is. Bölcsebb belátásra egy költőtárs képzavaros véleményének olvasása után sem könnyű jutni. Azt mondja ez, hogy a „helvenes évek széljárása nem Utassyék malmára hajtja a vizet”. Hogy melyik szél vitte akkor a farmerzsebekbe a verseket, s hogy miért nem forog most Utassy malma? — két különböző kérdés. A malmos ítélet mindenesetre úgy állítja, a valóság és az eszmény szembekerülése a költő baja. Pontosabban: „olyan mélyen húzódik az utóbbi védelmébe, hogy ez mind a költői magatartás, mind a poétikai eszközköz szintjén megmerevedéshez, megkövüléshez, a művészi hitel erőteljes csökkenéséhez vezet”. Az mondható erre, hogy — eszménye meg eszméje válogatja. Vagyis cseppet sem közömbös egyetlen egy művészet megítélése szempontjából sem, hogy milyen eszményt-eszmét védelmez a konok művész. Az ilyen általános válaszokat elhagyva, az ifjú irodalomkedvelő szükségszerűen jutna el az új jelszóhoz: közelebb Utassy költészetéhez!

*

Az összegyűjtött versek, a *Júdás idő* a költő mindenekelőtt való eszményét annak hiányában nevezi meg. A példaképkereső és példaállító akarat

minduntalan a Papa alakjához tér vissza, olyan elszántsággal, amilyen az *Apa* című Szabó István-film kamaszhőssége. Ő minden felvonulás, minden lo-bogós menet transzparensére az édesapa fényképét vizionálja oda; természetes gyermeki áhítattal és melegséggel azt nyilvánítja hőssé, „nagy emberré”, akihez személyes köze van. Ezt a hősválasztást, amivel együtt járt a hivatalosan propagált és preferált minták, eszmények „deheroizálása”, éppúgy érte gáncs annak idején, mint ahogy Utassy példájával sem tudott és ma sem igen tud mit kezdeni a képzeletbeli országos példaképállító bizottság. Hiszen ha másképp volna, akkor Csoóri Sándor—Sára Sándor filmje, a „nemzettudat újraértelmezésével” próbálkozó *Pergőtűz* nem szunnyadna hosszú téli álomban.

Utassy „csillagközi baká”-ja, vagy ahogy litániás versében, az *Ismeretlen katonában* idézi: „Bükkszenterzsébeti / senkim, Jézus Krisztus: / Apám, Édesapám!” szükségszerűen öltözik metaforába. Így sem tudja azonban megvédeni magát. Mert ha a költőtárs, Kovács István történelemszemléletét illethették kifogások, akkor Utassyét csak így, vagy még inkább! Őt már mentetetni se illik azzal, hogy a saját árvaságélményét felfokozza ugyan, de mégis általában beszél a hősi halottakról, mivel tudván tudja: akik a második világháború orosz csataterain pusztultak el, azok, „lévén a háború részünkről igazságtalan”, „nem hősi halottak”. A *Kit koldus hazámnak hívok* rögtön az első szakaszával fölöslegessé teszi az efféle mentetetőzést. Utassy nem beszél mellé: „Anyámnak hősi halott a párja.” Szólhat tehát új történelmi lecke, fiúknak: a Júdás idő szerzője megszállottan ragaszkodik eszményéhez. „Ha százszor is kitagadnak, / én temetni el nem hagylak” — ez a konokság a méltó elsiratás konoksága, egy szál rózsa a hóba esett, soha föl nem lelhető sírra. Az elemi tisztességtudás gesztusa vezérli; igazságadás — igazságszolgáltatás helyett. Ha makacsság, a személyes gyász, egyéni veszteség tudata táplálja akkor azt: a tudatosult hiány. Ez fordítja a *Sírató* műfajához, „a hűgomnak hosszú szőke haja volna” keserű játékosságához; ez fokozza irreálissá és igazságtalanná a fájalmát: „elcsalnánk a Papát: meséljen újra arról, / hogy menekült meg Ő, s hogy pusztult el a Század”. Ez az érzés annál inkább magas feszültségben, a végletek között vibrál, minél kevésbé osztható meg másokkal, minél kevésbé kapcsolható be közösségi körökbe. A veszteségben a „gyermeknek kél káromkodni kedve” — Utassy nyers, keresetlen szavai is átokba csapnak át; az édesanya „méhe a szerelem hullaháza” lesz, a litániás emelkedettségből pedig egyszerűen csak a „rongy bajtársad: Hazám” vádjáig száll alá a vers. Olyan végleteket villant fel, mint az „utálatos, szerelmes nációm” Adyja. A végletek, ellentétek is mutatják, hogy az elemző józansáig, számvető tárgyilagosságig nem higgadt még le az érzés, hogy egyszerre és együtt kavargó e szívben, egymástól elválaszthatatlanul a személyes és a nemzeti sors. Aki történelmi leckével áll elő, csak úgy vizsgáztathatná Utassyt, mint *A Dunánál* József Attiláját: hogy merészeli együtt említeni Werbőczit és Dózsát. A Júdás idő szerzőjének is megadatott tudni és érezni: „Elegendő harc, hogy a múltat be kell vallani.” Ebben a múltteremtésben egyedülvalóságra kárhoztatottnak vélheti magát. Támogatóra-támaszra — így indul az apamítosz képzése — csak abban lehet, aki maga volna a támaszra szoruló. „Világíts, Papa, világítsd ki Te / a temetőt, a bakatemetőt” — szól az emlékéllítés groteszk parancsa: vonják fénybe önmagukat, irányítsák magukra a figyelmet a százszor kitagadottak. Az apakeresés így fordul visszájára: nem védelmet jelent itt az apával való azonosulás, de védtelenséget. A védelmező maga is védelemre szoruló lesz: az egymásrautaltság elszigetel, az apa—gyermek viszony, ami

norma- és szabályadó funkciójú lehetne, a társadalom, a közösség felé fordíthatná a gyermeket, itt emiatt befelé fordítja, eszményével együtt még inkább kirekeszti, kiközösíti. Az egyetértés helyett dacra ingerli, nyugtalanító különállásra. Ebben az egymásra utaltságban akkora indulat van, hogy az „lobogónk döfi át”. A hősi halott helyett neveztetetik gyilkosnak, „hetvenhétzer gyilkos”-nak is az apa, „de rám csak ő vigyáz, / csak ő vigyáz. / / Ellenetek is ő véd!” / (*A föld alól is*). Teljesen egyértelmű itt a József Attila-sorokkal való felelés, a „Senkije sincs, nem éri gyász / akire csak egy párt vigyáz, / sejhaj / akire csak egy párt vigyáz” visszhangzása.

Gyermeki védelemből s védelemként épülne Utassy költészetében is az apakép. Hogy *A sánta suszter* írja: „Hazajön egyszer Papa, és véged, / mert ő szereti a füstikéket —”. Az eszményítés külső jele, hogy fizikai mivoltában sohasem jeleníti meg az apát, nem idézi föl testi valójában. Az apa képe absztrakció lesz, szubjektív mitológia, a közösség hiányában belülről kivetített értékrend — amiként ez a Bókay—Jádi—Stark-kötet szerint József Attila költészetében is végbe ment. De elérkezik ez a mítoszteremtés addig a pontig is, amikor kezdi érvénytelennek minősíteni a korábban kialakított világot: az apakeresés, az apamítizálás versei után megszületik az „apamegsemmisítés” verse is: az *Akár a szarvasok*. A kitűnő kritikusi megállapítást, hogy „nemzedéki és egyetemes emberi magatartáskeresőt” bontakoztat ki ez a költemény, nem vonná vissza, csak kiegészítené, ha benne a programadáson túl a leszámolás gesztusa is értelmezhető volna. A leszámolásé, hogy „NEM ISZUNK CSATÁKRA CSENDÜLŐ POHÁRBÓL! / / csak tiszta forrásból, / csak tiszta forrásból” — vagyis nincs az a muszáj, ami a Hadak Útjára terelhetne, mint az apákat, hiába „inog, lobog, veresedik a bárd” a fiuk felett is. Már a csodaszarvas monda az apa—fiú szembenállásra alapozódik, de a végső leszámolás szándékát nyomatékosítja az ugyancsak József Attilát visszhangzó kezdő sor is. „Ifjúságom, e zöld vadont / szabadnak hittem és öröknek / és most könnyezve hallgatom, / a száraz ágak hogy zörögnek” — a *Talán eltűnök hirtelen*... e négy sorát tömöríti rezignáció nélküli tényközlésre az *Akár a szarvasok* nyitó sora: „Zörgőre jár, fiúk: vége a vadonnak!”

Hogy az ifjúság elmúlásának kényszerű tudomásulvételéhez, a világ érzéki megismeréséhez és kifejezéséhez nem kapcsolódott szorosan a világ gondolati megragadásának mély igénye — ebben lehetett szerepe a külsőleg gátolt apamítosz-képzésnek. Politikai-ideológiai szempontok akadályozták e mítosz természetes kialakulását: a lelki sérülést, az apahiányt kiheverni törekvő gyermek tovább traumatizálódott, újabb lelki megrázkódtatások vártak reá. „Ördögi kör” keletkezett. Létrejött a legnagyobb paradoxon: „ez a fajta költészet a létehez szükséges konkrét társadalmi tájékozottság és élmény nélkül meghal. Az élmény viszont kétségbeesésbe sodor láthatóan, óvakodni kellene tőle”. Ugyane mély meglátás, beleérző interpretálás szerint „alkatilag lehetetlen” lett „az objektív lételemzés individuális fényűzése, így a szenvedésen való fölülelkezés” is.

*

Ezt az objektív lételemzést, a világ gondolati feldolgozását szinte már szokássá lett számon kérni Utassy Józsefen. Szokás a szemére vetni, hogy „a háttér, a társadalmi motiváltság, a költői énnel szemben álló pólus általános, közelebről meghatározatlan” s hogy „a szenvedéshez ritkán kapunk magyarázatot, túlságosan esetleges marad”. Mondhatnánk: azért nincs társadalmi

háttér, politikai motiváltság, mert betegség van, mert a költői én egy minden-nél hatalmasabb érzéssel, az elmúlás démonaival áll szemben, azokkal viaskodik. Olyan fájdalom tehát az övé, amely megokolatlanul is elhatalmasodik rajta, uralma alatt tartja:

Az elveszett-elvesztett apa alakjától aligha függetlenül ott bujkált az elmúlás gondolata már a legkorábbi versekben; a „bölcsök, bölcsödék táv-lata” már ekkor is a tündöklő temető volt (*A fürjfutású*), és a „Sötét ellen”, a Halál ellen tündöklött, ragyogott, sütött a *Tengerlátó* költői személyiségének „minden sejtje”. A pusztulás sugallata csapott ki a költeményekből; illúziót-lan szemlélet rögzítette: „csillag iránt, nap iránt / utunk ha van: félút” — ami az emberi törekvésvágyról, a célok eléréséről körülbelül ugyanazt mon-dta, mint Babits híres *Az örök folyosója*: „bárhon bukom, felén bukom”. Ezért nincs teljesen igaza annak a véleménynek, amely szerint a korai Utassy már-cius-mitológiája helyén később az őszvilág jelent meg. Együtt, egyszerre vol-tak ezek jelen már a kezdetektől, csak az arányok változtak. Tanúsítja a *Para-dicsomi tűzmadár* önszimbóluma: „A láng / piros madara lobog, / éne-ke, / ugrál sorsa ellen.”

A pályanyitánykor ez a lobogás tűnt szembe, ez vakított. Nem a „csigo-lyák csendélete”. A csupa mozgás, elevenség mindenütt; harsogó, pattogó, habzó természet. Az elementáris életöröm. Ebben elveszett a reménytelenség fel-felhangzó szólama. A „Légy pogány, keresztény: / Ott függsz a távcsö-ves / puskák célkeresztjén, / hajnalok hajnalán!” elrendeltetettsége. A hetyke-ség, villonos vagányság látszott, a „tüzem, lobogóm”; hogy „zúg március”, az hallatszott s az istenkísértő felszólítás: „Talpra, Petőfi! Sirodat rázom: / szólj még egyszer a szabadságról!”. Ezt az utólag valóban leegyszerűsítettnek tart-ható forradalomközpontú szemléletet azonban „keskeny”, „maroknyi kedv” táplálta. A „nyargal; vágat veled a nyugtalanság” egyfelől ezt a kedvetlensé- get, másfelől viszont a tehetetlenséget leplezte. Hogy mennyire egybetartozott itt — tematikailag Adyra emlékeztetően — a forradalom és a halál gondo-lata, nemcsak az olyan, beszédes verscímek mutatták, mint a *Lobogó gyász*, hanem az a kompozíciós megoldás is, amikor egyazon költeményben az ele-ven szemléletességű, érzékletes természeti képek áradását mintegy mestersé- gesen szakította meg az édesapa sírhelye fölötti meditáció (*Micsoda évszak*). Egy, a szélsőségeket bekalandozó s a végleteken úrrá lenni nehezen tudó han-gulat kereste és találta meg nagyon korán a maga képi kifejeződéseit a már-cius, illetve az ősz metaforákban. S ezzel a hangulatkivetítéssel értelmezhető, hogy ugyanaz az évszak, a nyárutó, egyszer a csupa fény, csupa árny ritmu-sával ringatta el, fényesnek mutatva a csöndet is, máskor viszont a kifosztott szívre emlékeztette; a „nyár délre jajgat” a „fájdalmak nagy Ó-ját” hívta elő, az őszi kert „véresre vert / paradicsommal, virággal” tüntetett. Az erőszakos pusztulást idézte aztán föl a *Hanyatlásvégi nyár* — s ha a Verlaine-vers Ró-mája helyébe lép is itt a nyár, a veszteségérzést mégsem tarkítja dekadens életuntság. Éppen hogy a küzdelem kapcsolja egybe a forradalom- s a halál- tematikát.

Küzdelem, annál emberfeletti erővel, minél inkább egyetlen perspektí-vájú, „haláltávlatú bolygó” lesz számára a Föld. S annál elszántabb a küzde-lem, minél inkább a bezártságképzetet, a gyűrűben, körben létezést, a „göm-bön futás”-t, a „körülvettenek engem a világ dolgai” hangulatát idézi fel — minél végzetesebben „csillagra zárt egek alatt” érzi magát a költői én. Az értelmezés irodalmi reminiszcenciákra gyanakodhat, akár csupán Pilinszky

után is kiüresedettnek, jelentés nélkülinek vélheti ezt a csillagmetaforát. De a „csillagok, a Göncölök / úgy fénylenek fönt, mint a rácsok / a hallgatag cella fölött” József Attilájával vagy jóval korábról a *Toldi* Arany Jánosának „És kiverte szépen koporsószegével: / Fényes csillagoknak milljom-ezerével” is összevethető Utassy sorjázó csillagképe — a *Júdás idő* költőjének azonban az a legkisebb ambíciója, hogy e költőpéldákhoz méltó módon faragja-csiszolja képeit.

Ha más nem, legalább a *Szélkiáltó* húsz sorából hatban megismételt kétségeesett segélykérés, a „jaj, ne hagyjatok magamra!” kiszolgáltató könyörgése rádöbbsenheti az irodalom emberi üzenetei iránt alig érzékeny, a poétikában megbúvó értelmezőket is: az összegyűjtött versek szerzője abba a költői-emberi stádiumba jutott, amikor fényűzést jelentene számára a csiszolás mívesége. Amikor az elemi létezés, önnön megmaradása s nem a verstest megmunkálása a tét. Az elmúlás mítoszi vetületéig, a „ha most történik: nem ezután, ha nem ezután, úgy most történik; s ha most meg nem történik, eljő máskor: készen kell rá lenni” ráérős hamleti töprengéséig a fenyegető halál miatt sem higgadhat le. Messze van attól, hogy az elmúlást filozófiai dimenziókból szemlélje. Az az Utassy, aki pályája nagy részében, így az apa- vagy a forradalmi versekben is alig tudta zabolázni fantáziáját, a megnevezés gazdagságával tüntetett, tobzódott a kifejezésekben, képi és nyelvi ötletekben, az utóbbi idők során éppen azért küzd a legadázabbul, magamagát már-már kevésnek érezve e harchoz, hogy asszociációi ne mindig egy irányba, a halál gondolata felé tereljék. Ám hiába: a tegnapi őszben még a szőlőszem és a rézség darázs önfeledt hempergésén akadt meg a tekintete, ma viszont már „levélhullaillat”-ot érez; „holdimádó kutyák” ugatását hallja, ami a népi hit szerint a halál közelségének jele; vonzza az „éjféli víz”; a csillag „kerengő kripta”-ként tűnik a szemébe. „Hold veri rám az ablakot. / Fenyegtetnek a csillagok” — panasolja a lírai én, s képtelen elhessegetni magától rémlátásait. Csupa nyomasztó lelet, riasztó tünet mindenütt. Az „Úgy dől belőlem a dögszag, / mint egy fölakasztott kutyából” és a „Félek már magamtól, / félek, nagyon félek” rettenetén alig old a kimondás. Megingott nemcsak a világba, de az önmagába vetett hit is. Erő, ha van, annyi csupán, amennyi a szelíd önbiztatáshoz — „meghalni nem lehet” — elegendő. S kedv sem több, mint amennyivel egy pillanatra győzedelmeskedhet, a „Halál Úr” fölébe kerekedhet. Fittyet hányhat neki, nyelvet ölthet rá — mondanánk, ha nem éppen ez a költői telitalálat, a szemlélet gyökerét feltáró vacogtató meafora sejtetné, hogy mekkora öngyötrések árán, micsoda képzettársítások révén születik meg ez az ideiglenes győzelem is. „Nem akasztottam föl magam, / nyelvem világra nem öltöttem. / / ... jogom van, / jogom: / / a természetes halálhoz” — a versek lírai énjéről?, nem, fölösleges esztetizálni: Utassy Józsefről szólnak bizony ezek a legszorítóbb sorok.

A költő, a villódzó, a sokszínű, az érzékletes képi világú, a versbeli szemlélyiségét a nemzet sorsára vonatkoztató, a néppel, a közösséggel való együtt-haladás, az egyéniség és a közösség összekapcsolásának programját követő, a helykén jókedvű, a szabadság hiányáról, a forradalom szükségességéről éneklő költő, ki tegnap így rajzolta önmagát: „Suhanc vagy. Halhatatlan” — idáig ért, a „jogom van, jogom: a természetes halálhoz” önbiztatásáig, az önvessztés fenyegetéseinek elhárításáig.

*

Utassy költészete e beszűkült világ, ezen elemi létprogram ellenében épülhet tovább. Legbelsőbb hajlamai, legjobb képességei visszaszerzéséért hadakozva. Ha a tétek legalább annyira költői természetűek lennének, mint amilyen mélyen emberiek, ha újabb művészi magaslatok meghódításához s nem az elemi létezés elviseléséhez, a betegség szívs leküzdéséhez könyörögné a segítséget — szükséges és érdemes volna akkor számba venni a korábbi pályaszakasz művészi gyöngeségeit is. A helyenkénti nyelvi lazaságot, retorikussá-patetikussá váló igehirdetést, a poénok didaxisát, vagy azt az egyszerűsítést, amely a társadalmi jelenségeket hajlamos volt a móríci hét krajcár, vagy a József Attila-i cincogó krajcár mércéjével mérni. A nem mindig szerves metaforahasználat, az olykor következetlen képi logika, a kompozíciós egyenetlenségek is fölemlergethetők volnának — mindaz tehát, ami fokozatosan visszaszorult, szinte fordított arányban az elmúláseszme térhódításával. Ezt a költészetet nem a gyengeségek fenyegetik. Az elhallgatás veszélye riaszt. Hogy széljegyzetekbe szorul ez a líra, hiszen „amiről beszélnek a szombatesték: / nem túri el a nyomdafesték” (*Széljegyzet*); hogy a fölöslegesség érzése keríti hatalmába, hiszen „Énekeimre Isten is ráunt”. Hogy „Sisakos tollam / bebábozódik. / Nincs dal! Az ember / csak átkozódik”.

Innen, verscímekekkel mondva, a „daltalanul” létezés „holtpon”-járól kell elmozdulnia a költőnek. Visszanyerve s megőrizve azt a gazdagságot, azt a műfaji változatosságot, versépítési-rímkezelési sokszínűséget, amely nemcsak nemzedéktársai között állította kitüntetett helyre. A képi és a nyelvi kreativitásban, a metaforikus és a fogalmi versbeszédben egyaránt kimutatható ez a tartalmas gazdagság. Egyszer látató erejű képeivel, érzelmi-gondolati-hangulati beállítottságát, lelki állapotát kifejező metaforáival, szinte tapintható érzékletességével, ha úgy tetszik: közvetlen valóságihitelével nyugöz le. Mászor absztrakciós képességével, aztán az „arcomon még lábom áll a szőr”-féle, metaforikus eredetű humorával, vagy azzal, ahogy, talán a szimbolisták nyomán, megkísérli a zenét tenni meg a költészet anyanyelvévé, a zenére bizni az elemezhetetlen, szétboncolhatatlan lelki tartalmak közvetítését. A „leng! bong! jaj csupa hang!” vagy a „Csönd / Csend-Csönd / Csönd-Csönd-Csönd / Csönd-Csönd-Csönd-Csönd” játékos megoldásai azonban már azt a költőt is mutatják, aki tisztában van a nyelvben rejlő expresszív lehetőségekkel, s bámulatos mestere a „duruzsollak, darázsollak”-szerű szójátékoknak, új alakzatoknak, nyelvi formáknak. A *Hungária Kávéház* ciklusa szinte teljes egészében ide emelhető volna, bizonyosságul. S ide azoknak a költőtársaknak a fogalomalkotásai, különösen képzett, ragozott szavai, akiknek a fantáziáját a „kimájusitanád”, a „szeptemberedek”, a „varjuhodok”, a „holdasul” és a többi Utassy-lelemény is bizonyára segített felszabadítani.

A Júdás. idő szerzőjét egyszerre jellemzi tehát a képekben való gondolkodás — ennek a költészeteszménynek a követéséhez megvannak a szinte veleszületett képességei. S a másik líraeszmény sem áll tőle távol: rá bírna magát fogni a nyelvi tájakra való barangolásra, ha a „metafora trónfosztott lett”. Utassy József olyan költő, akinek nemcsak a képei, metaforái — a nyelvi jelei is önmagukra tudják irányítani a figyelmet. Mindezek miatt páratlan jövőjű, nagy ígért. Csak sikerüljön leküzdnie démonait. Mindkét költészetfelfogás híveit megnyerheti majd magának. Ha képes megnyerni magát a versnek. (*Szépirodalmi.*)